

İnsanın duyum fəlsəfəsi

(əvvəli ötən şənbə sayımızda)

Real insan təbii və sosial ölçüsündə qeyri-həqiqi varlıq sahəsi yaradır, bəlkə iblis də birisi olsun. Ölümün əlindən qaçmaq iqtidarını itirmiş insanın varlığı ekzisistensiyadır. Həyat bir mələkdir, heçlik-sə kölgədirsə, işıq qaranlıqla pəncələşirsə, deməli, insan yaşamaq istəyir, mövcudluğunu saxlamaq əzmini itirmir. İnsan real əxlaqı qorumaq, həyatda pisləklərdən, fəsadlardan qaçmalıdır, çün o, mənavi-əxlaqi proseslərin içindədir, təbii və sosial müəyyənliklərə malikdir. Lakin öz günahlarını zamanın, gərdişin üzərinə atmamalıdır, əks təqdirdə simasızlaşır, yabançılaşır, qısaşçı fərdə çevrilir. Sosial əxlaqı onun simasını oğurlayır. Belə halda insan yamanlıqla yaxşılıq, fəsadla xeyirxahlıq üz-üzə qoymalıdır, baxmayaraq bəşər nəslinin yaranmasından hər iki anlayış özünü diktə etmişdir. Şəxsiyyətin əleyhinə yönəldilmişdir. O məqama şair toxunur ritorik pafosla deyir:

**Yamanlıq, yaxşılıq durmuş üz-üzə,
Dilsiz əsrlərdən mirasdır bizə.
Əsir bahar yeli qəlblərimizə,
Lakin arxasınca kəfən geyir qış,
Təbiət varlığa belə qarğamış.**

**Bir bayram sözü var, bir də ki, matəm,
Nəşə bir aləmdir, qüssə bir aləm.
Həyat öz atını sürür dəmadəm,
Odlar içində də hər bir mənzərə
Yenə qanad verir düşüncələrə!**

S.Vurğun poetik rəqlətə insan xislətin-dəki yamanlıq katarsisə çağırır: həyatın yalnız iki üzü var: pis və yaxşı. Əxlaq qaydaları anti-insan prinsiplərinə rəvac versə, insan dünya ilə barışmalıdırmı? Onsuz da o, atını çapır, hey çapır, "so-lu"nda pisləkdir, "sağı"nda yaxşılıq. Etiraz etməlidir? - sualın cavabıdır. Yazıçı A.-Kamyu yazır: "Mən etiraz edirəm, deməli, mən mövcudam". Dünyanı fəsada doğru fırladan insanın özüdür, yəni əxlaqıdır, bu mənada əxlaq mövcudluğunu bacarmaqda, həyatda davranışını istiqamətləndirməkdə insana yardımçı olmalıdır. S.Vurğun yenə insanın böyüklüyünü, müdrikiyini, fəzilətini önə çəkir və nikbinliyini itirmir.

**Yenə də insanın xəyal şahpəri
Gəzir fəzaları, göy dənizləri.
Sən səadətə gözəl səhəri!
Alqışla insanın pak əməlini,
Uzat yer üzünə hünər əlini.**

S.Vurğun pessimist deyildi və bu hissi aşılaman filosofları qəbul etmirdi. Məsələn, ingilis hüquqşünası, əxlaqşısı İ.Bentamın (1748-1882) insan davranışında "fayda"nın lazımcına qiymətləndirmir, şeirin poetikası nöqteyi-nəzərindən. İ.Bentama görə, insan bütün hərəkətlərində, davranışlarında öz mənafeyini güdür, insan varlığı ərzində eqoistdir, eqoist olaraq qalır. S.Vurğun poetik kredosuna sadıq qalaraq insanı hünər meydanında görmək istəyir, "xoşbəxtlik balans"ının pozulmasını arzu edir. Hünər bütün kainatı qüdrətli əliylə işıqlandıra bilər.

**...Hünər söylədiyim o qüdrətli əl
Bütün kainata qoy qanad gərsin,
Bəşər karvanına o yol göstərsin.**

**Hünər qanad versin torpağa, daşa,
Dənizlər çatılıb gəlsin baş-başa.
Azadlıq ordusu varsın baş-başa,
Hər zəfər dastanı yadigar olsun,
Ölüm təslim olsun, həyat var olsun!**

Bəs "həyat nədir" ki, şair ölümün təslimçiliyinə həyatın təntənəsini qoyur. Filosof H.Spenzer (1820-1903) "Həyat nədir?" sualına cavabında deyir: "Həyat daxili münasibətlərin daimi surətdə və mün-təzəm olaraq xarici münasibətlərə uyğun-

laşmasından başqa bir şey deyildir". İnsan həm daxili, həm də xarici mühitə adaptasiya olmaqla hünər göstərir və ölümünə məcazi mənada qalib gələr, zəfər, qələbə dastanını yazan insan fiziki həyatla mənavi həyat arasında uyğunlaşma tapırsa, ən yüksək əxlaqi davranışa sahib kəsilər, "əxlaqilik - insanın sosial mühitə ən mükəmməl uyğunlaşması" kəlamı filosofa məxsusdur...

İnsan dünyanın əşrəfidir - deyən dahi Nizami heç də yanılmamışdır. Əgər əxlaqın sabitliyi, cəmiyyətin, konkret götür-sək, Həyatın tərəfindədirsə, mövcud sosial münasibətlərin hər cür tənqidi, onları dəyişdirib başqa şəkllə salmaq səyləri mənasını itirir, insanlar dünyadan (həyatdan) üz döndərər, pisləklərlə, fəsadlarla barışar. İnsanın mövcudluğu ölümə doğru gedən varlıq kimi də özünü bürüzə verir, bir həqiqətdir ki, ölüm qorxusu varlığın xarakteristikasıdır; şər isə pessimizmə girov olmamaqdır.

Bədii idrakın spesifikasiyi bir də ondadır - həyat hadisələrinə qiymət verilməsi və bədii materialın özünün dəyərinin hesab alınması nəzərdən keçirilir. Xüsusilə, poeziyanın emosional və intellektual təbiəti şairdən yeri gələndə hipotetik xassəli fikirlərə ögeylik göstərməməsidir. Bu prosesdə şairin lirik - epik rəqləti, təhkiyəsi və intonasiası məzmunun fəlsəfəsini açır, eyni zamanda sosial-tarixi şəraitə nəzərə alır. "Həyat fəlsəfəsi" şeirində Məninə qaydır və bütün fəsadlardan, pisləklərdən ucada dayanır. Dünyaya şöhrət olduğunu pafosla bəyan edir.

**Dünyaya bir şöhrət yaranmışıq biz,
Günəş çökməmişdir qaranlıqda diz.
Qoy olsun yamanlıq, o xain iblis!
Yaxşılıq çağırırsın hər qəlbəni neyi,
Qurtaraq zəncirdən Prometeyi...**

Səməd Vurğunun "Həyat fəlsəfəsi" şeiri klassikliyi qorumaqdadır və ona naməhrəm əl toxunmamalıdır, poetik nümunədə həyat materialı mənavi sərvətləri inkar etmir, didaktik - fəlsəfi ovqatla müəyyən dövrün sərhədlərini adlayır, aşib keçir və sonrakı nəsillərin bədii mühakiməsinə verilir ki, yenidən qavranılsın. Klassik əsərlər isə ümumbəşəri sərvətlər toplusudur, insan taleyinə analitik, intellektual və emosional yanaşma nümunəsidir. Oxucular "dünyanın vəziyyəti"lə qarşılaşır və insan - varlıq konsepsiyasını istisna etmir. Necə ki, S.Vurğun Fəlakət (şər) və Səadət (xeyir) anlayışlarını üz-büz qoyur, cəmiyyətin gələcək taleyindən ayırmır:

**Fəlakət qocalmış...qartdır o köpək,
Onun sümükləri tez çürüyəcək...
Səadət - gənclikdir adı - gələcək!
Onun gözələrində həyat eşqi var -
Var olsun gələcək! Var olsun bahar!**

Səməd Vurğun "Həyat fəlsəfəsi" şeiri haqqında 1935-ci ildə yazmışdır. "Mən öz yaradıcılığım qarşısında bir məqsəd qoymuşam: varlığımızın poeziyasını açıb göstərməklə, həyatımızın mühüm ideyalarını fəlsəfi ümumiləşdirmələrə vermək; bilərəm ki, bu, çətin yoldur". (Bax: Sovet yazıçıları. Tərcümeyi-hal (rus dilində), I cild, Moskva, 1959-cu il).

S.Vurğun "Həyat fəlsəfəsi" şeirini yazdı. Antroposentrik təlimə görə, insan Dünyanın son məqsədini burada tapır. Lakin onun qarşısında acizdir; doğulaçaqlar, dünyadan köçəçəklər - bütün canlılara aiddir.

**Quşlar qatar-qatar ellərdən keçər,
Bəşər nəsil-nəsil dünyadan köçər,
İnsanlıq gah zəhər, gah şərbət içər.**

Allahverdi Eminov

16.07.2015.